

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

ПЛАСТУН В'ЯЧЕСЛАВ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 336.64

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРАХУНКОВИХ
ВІДНОСИН У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській академії банківської справи
Національного банку України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Мищенко Володимир Іванович,
директор Центру наукових досліджень
Національного банку України

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Білик Марія Дмитрівна,
Київський національний економічний
університет, кафедра фінансів підприємств,
професор кафедри;

кандидат економічних наук, доцент
Лукін Дмитро Анатолійович,
директор Сумської філії
ВАТ Банк “БІГ Енергія”

Провідна установа – Донецький національний університет,
кафедра фінансів і банківської справи,
Міністерство освіти і науки України, м. Донецьк

Захист дисертації відбудеться “ ___ ” _____ 2006 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 в Українській
академії банківської справи Національного банку України за адре-
сою: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої
ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української
академії банківської справи Національного банку України за
адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.

Автореферат розісланий “ ___ ” _____ 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Бурденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні роки спостерігається поступова активізація діяльності суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках. Це зумовлено як покращенням внутрішнього економічного становища України, її підприємств, намаганням держави відстоювати свої інтереси на міжнародній арені, так і появою більш широких можливостей для роботи у зовнішньоекономічній сфері.

Зовнішньоекономічні зв'язки стають все більш помітною складовою господарської діяльності українських підприємств та організацій. Посилюється інтерес до економічного, виробничого та науково-технічного співробітництва з партнерами із зарубіжних країн. В цих умовах значна кількість підприємств та організацій потребують об'єктивної інформації про механізм функціонування світового ринку, його структуру, організацію та техніку здійснення комерційних операцій.

В той же час, через досить жорстку конкуренцію на зовнішніх ринках і брак досвіду роботи підприємств в подібному середовищі стає очевидним, що для поступового підвищення ефективності їх діяльності необхідно по-новому поглянути на існуючі методи співпраці із зовнішніми контрагентами. Окрім цього, зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) є специфічною сферою діяльності, яка потребує широких та спеціальних знань в галузі міжнародної комерції та права.

На нашу думку, основою ЗЕД, одним із найбільш важливих її напрямків, є організація фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. Тому саме їм приділена основна увага в цій роботі.

Взагалі, необхідно відмітити, що процеси, які пов'язані з визначенням шляхів можливого фінансування розрахункових відносин, базуються на багатоваріантності, альтернативності та ризикованості. Суб'єкти господарювання, які намагаються здійснювати діяльність на зовнішніх ринках, постійно стурбовані оцінкою того, яким чином, використовуючи мінімальну кількість ресурсів, досягти максимально прийняттого результату і звести ризик до найменшого рівня.

Саме тому визначення серед різноманітності фінансових інструментів того з них, який в конкретно заданій ситуації може забезпечити найбільшу ефективність, вимагає постійної уваги до змін у ринковій кон'юнктурі. Це, в свою чергу, потребує від підприємства створення фінансового механізму, спрямованого на пошук оптимального вибору, який розрахований як на самостійні дії суб'єкта господарювання, так і на залучення кваліфікованої допомоги з боку фінансово-кредитних інститутів. Останні, виступаючи посередниками при здійсненні багатьох операцій суб'єктів ЗЕД, мають у своєму розпорядженні дійові рішення по їх проведенню. Тісна взаємодія з цими інститутами стає одним з ключових моментів діяльності підприємств.

Однією з найбільших проблем українських підприємств залишається недостатня обізнаність про весь спектр можливостей щодо фінансового забезпечення розрахункових відносин в межах світового ринку. Зокрема, мало хто використовує найновіші послуги, такі як міжнародний факторинг, форфейтинг,

віддаючи перевагу традиційним комерційним та банківським кредитам, які тією чи іншою мірою, звичайно, можуть забезпечити як короткострокові, так і довгострокові потреби контрагентів. Але підприємства розвинутих країн, застосовуючи такі фінансові інструменти, як синдиковане кредитування, міжнародний лізинг, послуги агентств з експортного кредитування тощо, мають значні конкурентні переваги перед вітчизняними підприємствами.

Однією з особливостей здійснення зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі для українських підприємств, враховуючи недостатню надійність їх зокрема і економіки в цілому, є застосування зарубіжними партнерами більш жорстких умов виконання та забезпечення зобов'язань, які в свою чергу, призводять до використання інструментів підвищеної надійності та високої ціни. А це безпосередньо впливає на конкурентоспроможність суб'єктів ЗЕД, адже такі дії не можуть не позначитись на її загальній прибутковості.

Враховуючи вищезазначені фактори, в роботі приділено основну увагу саме визначенню шляхів ефективного використання як наявних форм фінансового забезпечення розрахункових відносин, так і збільшенню можливостей застосування інших інструментів за рахунок поступового розширення їх кількості та якості.

Питанням у сфері фінансового забезпечення розрахункових відносин займаються такі відомі вчені-економісти, як: В.Д. Базилевич, В.С. Мочерний, О.А. Кириченко, М.С. Клапків, І.О. Лютий, О.В. Ареф'єва, М.Д. Білик, Л.В. Руденко, О.С. Філімоненков, А.І. Кредісов, Б.А. Райзенберг, А.М. Поддєрьогін, Л.А. Дробозіна, Г.Г. Кірейцев, В.А. Слепов, В.І. Гордієнко, Ч.У. Хілл, Д.А. Болл, Дж. Ф. Сінки, Дж. Ф. Маршалл та інші.

При всій значущості розробок вітчизняних та зарубіжних науковців деякі проблеми залишаються недостатньо розкритими, особливо якщо говорити про їх розгляд в комплексі та системній взаємодії окремих складових елементів. До того ж, існують деякі недоліки, які не дозволяють активно використовувати окремі дослідження саме в практиці українських підприємств.

Все вищевикладене обумовило вибір теми дослідження, її актуальність, значимість та практичну спрямованість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вибраний напрямок дисертаційного дослідження є складовою науково-дослідницьких тем та розробок Української академії банківської справи Національного банку України: “Стан і перспективи розвитку банківської системи України” (номер державної реєстрації 0190044204) та “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності” (номер державної реєстрації 0102U006965). До звітів за цими темами включено пропозиції автора щодо аналізу та страхування фінансових ризиків, а також розробки заходів щодо фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є узагальнення теоретичних засад організації фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств, проведення

аналізу та впровадження науково обґрунтованих пропозицій і практичних рекомендацій щодо його вдосконалення.

Виходячи з цієї мети, були поставлені наступні дослідницькі задачі:

- розкрити теоретичні засади фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД;
- проаналізувати стан міжнародних розрахункових відносин вітчизняних підприємств та напрями їх розвитку;
- визначити особливості фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД в сучасних умовах та форми додаткового гарантійного забезпечення міжнародних розрахунків;
- на основі досліджень теоретичних та практичних питань надати пропозиції щодо вдосконалення існуючих форм фінансового забезпечення розрахункових відносин, запропонувати нові методи та механізми здійснення розрахункових операцій у ЗЕД;
- обґрунтувати необхідність підвищення рівня державної підтримки ЗЕД підприємств та доцільність створення в Україні Національного агентства з кредитування експорту;
- довести можливість застосування методу аналізу ієрархій в процесі оптимізації форм фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств.

Об'єктом дослідження є фінансові відносини між підприємствами-учасниками зовнішньоекономічної діяльності.

Предметом дослідження є фінансове забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є теорія фінансів та кредиту в ринковій економіці, теоретичні уявлення про управління ризиками, наукові та методичні розробки щодо організації фінансового забезпечення розрахункових відносин на підприємствах. В процесі дослідження залежно від конкретних цілей і задач застосовувались відповідні методи аналізу і дослідження економічних процесів: при визначенні сутності розрахункових відносин у сфері ЗЕД підприємств – монографічний, методи аналізу, синтезу, індукції; при розробці методики визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин – розрахунково-аналітичний, економіко-математичне моделювання, метод експертних оцінок та спостережень; при вдосконаленні форм додаткового гарантійного забезпечення та класифікації форм фінансового забезпечення розрахункових відносин – монографічний, нормативний, метод конкретизації та аналізу; при обґрунтуванні необхідності створення Національного агентства з кредитування експорту та механізму здійснення міжнародних розрахунків з використанням електронних акредитивів – методи аналогії, спостереження, розрахунково-аналітичний, економіко-статистичний.

Інформаційною базою роботи є матеріали наукових та науково-практичних конференцій і семінарів, присвячених проблемам організації фінансової підтримки при проведенні розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності підприємств,

публікації в періодичній пресі, фактологічні матеріали статистичних збірників та публікацій довідкового характеру, а також нормативно-правові акти державних органів влади та міжнародне уніфіковане законодавство.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

- визначено сутність розрахункових відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємств як сукупність фінансових відносин, що виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності у процесі здійснення ними зовнішньоторговельних угод та спрямовані на виконання грошових зобов'язань у відповідній формі та у визначені строки, на основі дотримання діючих норм національного законодавства і міжнародних банківських правил та звичаїв;
- розроблено методичні підходи до визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин експортерів та імпортерів на основі використання методу аналізу ієрархій;

вдосконалено:

- форми додаткового гарантійного забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств на основі застосування банківських гарантій, механізму експортного страхування, валютних застережень;
- механізм здійснення міжнародних розрахунків з використанням електронних акредитивів для умов української практики, з метою значного скорочення строку розрахунків та вартості їх обслуговування;

дістали подальшого розвитку:

- класифікація форм фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств;
- обґрунтування необхідності створення Національного агентства з кредитування експорту і конкретизовано основні напрямки його роботи з контрагентами з метою підвищення рівня державної фінансової, гарантійної та страхової підтримки зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Практичне значення одержаних результатів. Обґрунтовані положення, висновки, запропоновані методи та практичні рекомендації, які містяться в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані для вивчення фінансового забезпечення розрахункових відносин у ЗЕД підприємств, подальшого вдосконалення нормативно-правової бази їх діяльності, а також підвищення ефективності управління суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Внесені пропозиції щодо здійснення розрахунків з використанням електронних акредитивів використовуються в практичній діяльності Бердичівської філії АБ "АЖІО", м. Бердичів, Житомирська обл. (довідка від 24.03.2005 № 102-12/7).

Рекомендації щодо створення Національного агентства з кредитування експорту, методи організації його діяльності можуть бути застосовані при

розробці програми його дій, а також практичних механізмів роботи з підприємствами ЗЕД.

Запропонована автором методика визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин може бути використана українськими імпортерами та експортерами у своїй практичній діяльності.

Положення та рекомендації щодо застосування методики визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин експортерів та імпортерів на основі використання методу аналізу ієрархій прийняті до впровадження СУБП “Укртехносинтез”, м. Суми (довідка від 24.12.2004 № 02/08-7907).

Одержані автором результати наукового дослідження використовуються в процесі викладання в Українській академії банківської справи навчальних дисциплін: “Ринок фінансових послуг”, “Страховий менеджмент зовнішньоекономічної діяльності”, “Міжнародні валютно-кредитні відносини”.

Результати наукового дослідження, які виносяться на захист, отримані автором особисто і знайшли своє відображення в опублікованих працях.

Особистий внесок здобувача полягає в поглибленні й конкретизації економічного змісту досліджуваних категорій, обґрунтуванні нової схеми розрахунків з використанням електронних акредитивів, вдосконаленні існуючих та впровадженні нових механізмів фінансово-кредитної підтримки підприємств-учасників ЗЕД, запропонованні моделі визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин на основі методу аналізу ієрархій.

В роботі [5] автором запропоновано використання електронних акредитивів для підвищення ефективності проведення зазначеної форми розрахунків.

В роботі [8] автором обґрунтовано необхідність державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності шляхом заснування Національного агентства з кредитування експорту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати виконаного наукового дослідження були оприлюднені на конференціях і семінарах. Серед них: Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2001, 2002, 2003), Міжнародна молодіжна науково-практична конференція “Інформаційні технології в освіті і науці” (м. Луганськ, 2004).

Крім того, результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях та семінарах професорсько-викладацького складу Української академії банківської справи Національного банку України.

Наукові публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових праць у фахових виданнях загальним обсягом 3,55 друк. арк., з яких особисто автору належить 2,4 друк. арк.

Структура і зміст дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок, у т.ч. на 80 сторінках розміщені 28 таблиць, 33 ілюстрації, 4 додатки і список використаної літератури із 214 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації “Теоретичні основи фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств” розглянуто значення зовнішньоекономічної діяльності для економіки України, сутність розрахункових відносин та необхідність їх фінансового забезпечення, а також форми фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД.

Зовнішньоекономічна діяльність завжди відігравала значну роль в розвитку економіки України. З 1997 по 2004 р. обсяги експорту зросли у 2 рази, а імпорту – у 1,67 рази. Розмір зовнішньоторговельного обігу безпосередньо свідчить про обсяги розрахунків між вітчизняними суб’єктами господарювання та зарубіжними контрагентами, що особливо важливо при дослідженні даної теми.

В основі будь-яких комерційних операцій лежить забезпечення нормального протікання розрахункового процесу. Особливо це стосується зовнішньоекономічної діяльності, в якій до будь-яких процесів висуваються досить жорсткі вимоги щодо їх здійснення. Необхідно відмітити, що чіткого визначення поняття розрахункових відносин майже не зустрічається в дослідженнях сучасних науковців. Існуючі підходи, звичайно, дають уявлення про їх суб’єктів, предмет, особливості, але, на нашу думку, вони не є досконалими. Тому, узагальнивши наявний матеріал і точки зору різних авторів, їх переваги та недоліки, специфіку зовнішньоекономічної сфери, нами було дано визначення розрахункових відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємств як сукупності фінансових відносин, що виникають між суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності у процесі здійснення ними зовнішньоторговельних угод та спрямовані на виконання грошових зобов’язань у відповідній формі та у визначені строки, на основі дотримання діючих норм національного законодавства і міжнародних банківських правил та звичаїв.

В основі розрахункових відносин лежить використання різних форм розрахунків, таких як акредитив, інкасо, аванс, відритий рахунок. Кожна з них має свої особливості, а їх використання здебільшого пов’язане із видом товарів, що є об’єктом зовнішньоторговельної угоди; наявністю кредитних домовленостей; платоспроможністю та репутацією контрагентів по зовнішньоекономічним угодам; рівнем попиту та пропозиції на даний товар на світовому ринку; ступенем довіри між контрагентами; загальним рівнем ризику проведення розрахунків; умовами поставки товарів, які визначаються правилами “Інкотермс-2000”.

Фінансове забезпечення діяльності підприємств, як справедливо відзначається більшістю дослідників, може проводитись за рахунок самофінансування, кредитування, безповоротного фінансування. Те ж саме можна говорити і про розрахункові відносини у ЗЕД підприємств, але, на нашу думку, вони окрім

цього потребують додаткового гарантійного забезпечення, необхідність в якому обумовлена розтягненістю процесу розрахунків у часі, ризиковим характером ЗЕД. Воно може виступати в різних формах і призначене як для доповнення існуючих форм фінансового забезпечення, так і для їх заміни в окремих випадках. Це дає можливість розширити класифікацію форм фінансового забезпечення розрахункових відносин у ЗЕД підприємств інструментами додаткового гарантійного забезпечення (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація форм фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств

Подана класифікація дозволяє більш змістовно розглядати ті форми фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств, які мають відношення саме до ЗЕД, враховує її специфіку і дає можливість надалі проводити детальне дослідження обраної теми.

У другому розділі дисертації “Практика здійснення фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств” розглянуто проблеми організації фінансового забезпечення розрахункових відносин експортера та імпортера, роль кредитування як основної форми фінансової підтримки зовнішньоекономічної діяльності, а також доведено необхідність застосування додаткового гарантійного забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД.

Організація фінансового забезпечення розрахункових відносин для імпортера та експортера дещо відрізняється як за джерелами, так і за інтенсивністю їх використання. Через те, що саме імпортеру доводиться проводити кінцеві розрахунки за поставлену продукцію, то й спектр форм фінансового забезпечення для нього є значно ширшим, включаючи самофінансування, кредитування, безповоротне фінансування, гарантійне забезпечення. В той же час, для експортера більш важливими є ті джерела, які мають відношення до гарантування факту здійснення розрахунків імпортером.

Проведене дослідження виявило, що розраховувати на безповоротне фінансування українським підприємствам-учасникам ЗЕД, яке визначається, як

правило, фінансуванням з боку держави, майже неможливо, що зумовлено відсутністю бюджетних асигнувань на зазначені цілі. Програма стимулювання експорту продукції, зокрема, передбачає здебільшого капітальні вкладення. Фінансове забезпечення розрахункових відносин не здійснюється. Держава повинна надавати більш суттєву допомогу підприємствам-учасникам ЗЕД, що можна реалізувати через створення спеціальної фінансово-кредитної інституції на зразок агентства з кредитування експорту.

Таким чином, однією з найбільш доступних форм фінансування розрахункових відносин залишається кредитування зовнішньоекономічної діяльності підприємств, основними проявами якого є комерційний, банківський, державний кредит, міжнародний факторинг, форфейтинг, міжнародний лізинг.

Динаміка кредитування банками ЗЕД підприємств (табл. 1) за період з 1998 по 2004 р. свідчить про поступове збільшення цього показника (у 2,8 раза). Але існує недостатня активність банківської системи в наданні таких кредитів, особливо у порівнянні з сумарним обсягом експортно-імпортних операцій. Питома вага кредитів у найкращі роки не перевищувала 3 % зовнішньоторговельного обігу, а у 2004 р. взагалі була менше 2 %. Таке становище потребує розробки дієвих механізмів збільшення розміру кредитної підтримки ЗЕД.

Таблиця 1

Співвідношення кредитів у ЗЕД до загального обсягу імпорту та експорту

Показник	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Кредити за експортно-імпортними операціями, млн. грн.	2434	3836	5121	6172	6144	6768	7596
Сумарний обсяг експорту та імпорту, млн. грн.	89282	130393	202348	223259	238871	301927	396626
Питома вага кредитів у зовнішньоторговельному обігу, %	2,73	2,94	2,53	2,76	2,57	2,24	1,92

Інші форми фінансової підтримки розрахункових відносин зовнішньоекономічної діяльності підприємств, такі як міжнародний факторинг, форфейтинг, міжнародний лізинг поки що не набули необхідного розвитку і застосування в практичній сфері. На даний момент в Україні проводяться в незначних обсягах операції з міжнародного лізингу по обмеженій групі товарів. Факторингові послуги поки що лише набувають свого розвитку на внутрішньому ринку. Що стосується форфейтингу, то він є недоступним для вітчизняних підприємств-учасників ЗЕД.

Таким чином, українські підприємства можуть розраховувати лише на власні джерела фінансових ресурсів, а також на кредитування. В той же час, враховуючи ризиковість проведення міжнародних операцій, у підприємств-учасників ЗЕД виникає необхідність у захисті від ризику і в альтернативних формах фінансового забезпечення розрахункових відносин.

Реалізація зазначеного захисту може проводитись за допомогою додаткового гарантійного забезпечення розрахункових відносин, яке може бути реалі-

зоване, в першу чергу, шляхом надання банківських гарантій, значення яких в останні роки збільшується. Наприклад, за даними Укрексімбанку, в структурі документарних операцій питома вага банківських гарантій збільшилась у період з 2003 по 2004 р. з 1,02 до 7,7 %.

Важливим фактором, який сприяє запобіганню ризиків та їх розподілу між контрагентами, є дотримання умов поставки за правилами “Інкотермс”. Зокрема, умовами CIF та CIP цих правил передбачається необхідність страхування вантажу продавцем на користь покупця, яке забезпечує мінімальне покриття ризиків.

Взагалі, страхування фінансових ризиків, принаймні вітчизняними компаніями, здійснюється лише в обмежених обсягах і в структурі галузевого портфеля воно займає незначну частину. Нерозвинутими залишаються і механізми страхування експортних кредитів, які поширені за кордоном.

Що стосується захисту від валютних ризиків, то в Україні застосовуються одні з найпростіших засобів їх нейтралізації: зменшення строків між поставкою товару та фактичним здійсненням платежу, валютні застереження. Використання валютних деривативів не проводиться через ряд існуючих законодавчих обмежень та неврегульованість цього питання з боку Національного банку України. В той же час, коливання офіційного курсу долара до гривні є незначним, а для підприємств, які здійснюють розрахунки в цій валюті, даний ризик останнім часом не має принципового значення.

У третьому розділі дисертації “Вдосконалення фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств” обґрунтовано необхідність створення Національного агентства з кредитування експорту і конкретизовано основні напрямки його роботи з контрагентами з метою підвищення рівня державної фінансової, гарантійної та страхової підтримки зовнішньоекономічної діяльності підприємств; запропоновано механізм здійснення міжнародних розрахунків в умовах української практики з використанням електронних акредитивів; розроблено методику визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин експортерів та імпортерів на основі використання методу аналізу ієрархій.

Зважаючи на недостатність кредитування ЗЕД, необхідність більш активного її страхування, а також забезпечення гарантій виконання зобов'язань контрагентами, нами розроблена концепція створення Національного агентства з кредитування експорту (НАКЕ), в рамках якої визначено основні цілі діяльності Агентства, розроблено його управлінську структуру, функції основних підрозділів, а також можливі схеми роботи НАКЕ із суб'єктами ЗЕД.

Зазначене Агентство повинно сприяти наданню кредитів експортерам за низькими ставками, або забезпеченню механізму компенсації відсоткових ставок; кредитуванню іноземних компаній для закупівлі українських товарів; наданню гарантій виконання експортерами своїх зобов'язань. Воно повинно здійснювати посередництво між експортерами та комерційними банками, в тому числі іноземними, при здійсненні ними кредитування суб'єктів ЗЕД; проводити

страхування дебіторської заборгованості іноземних та внутрішніх покупців, експортне страхування контрактів, які гарантуються урядом; надавати гарантії страхування, перестраховування, забезпечувати експортерів та імпортерів консультаційно-інформаційною та юридичною підтримкою.

В рамках дисертаційного дослідження автором пропонуються конкретні схеми роботи НАКЕ, які дозволяють збільшити обсяги продажів шляхом використання більш конкурентоспроможних умов кредитів, знизити ризик невиконання за кредитом, економити час та кошти за рахунок існування можливості замінити дорогі форми розрахунків на більш дешеві, отримувати фінансування за зниженими процентними ставками.

Враховуючи вплив інформаційних технологій на економічну сферу і способи ведення бізнесу, а також ті переваги, які вони надають підприємствам, в роботі було запропоновано перспективний напрямок вдосконалення механізму здійснення міжнародних розрахунків, пов'язаний з використанням електронних акредитивів.

Новий технологічний механізм дасть можливість контрагентам значно скоротити витрати часу (в 3-5 разів), отримати економічний ефект (табл. 2) від економії на витратах (10-20 %), сприятиме налагодженню більш тісних взаємозв'язків між суб'єктами міжнародних розрахунків, є запорукою подальшого розвитку систем електронної комерції.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз витрат при застосуванні звичайного та електронного акредитивів

Види витрат	Звичайний акредитив	Електронний акредитив	Відхилення
Усього витрат, дол. США	170-250	31-51	-119-219
У тому числі:			
- витрати на пересилання документів (кур'єрські послуги);	20-25	1	-19-24
- телекомунікаційні витрати;	20-25	5-10	-10-20
- витрати, пов'язані з відволіканням коштів або залученням кредиту (при сумі акредитиву – 50000 дол. США, процентній ставці – 10 %)	130-200	25-40	-90-175
Витрати часу на проведення всієї акредитивної угоди, днів	10-15	2-3	-7-13

В той же час, його впровадження потребує врегулювання законодавчої бази на національному та міжнародному рівнях щодо використання електронних документів та електронно-цифрових підписів, в тому числі її уніфікації; призводить до необхідності створення баз даних електронно-цифрових підписів для можливості швидкого підтвердження їх справжності, а також проведення нагляду, акредитації та сертифікації нових електронних продуктів та послуг;

вимагає впровадження єдиного формату передачі даних та захищених каналів їх транспортування.

Наявність значної кількості різноманітних форм фінансової підтримки розрахункових відносин, специфіка їх переваг та недоліків потребують від підприємства-учасника ЗЕД здійснювати вибір тих з них, які найкраще підходять до конкретної ситуації, пов'язаної з реалізацією умов контракту. З цієї метою в дисертаційній роботі пропонується застосування методу аналізу ієрархій для оптимізації форм фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників зовнішньоекономічної діяльності, який базується на проведенні експертної оцінки альтернатив згідно з обраними критеріями.

Загальна схема застосування цієї моделі включає наступні етапи:

1. Структуризація проблеми вибору у вигляді ієрархії або мережі. На верхівці знаходиться ціль, потім йдуть проміжні рівні – техніко-економічні параметри (критерії), в кінці – набір альтернатив.
2. Оцінка кожної з альтернатив згідно з критеріями за допомогою рейтингової шкали оцінок від 1 до 9 та визначення пріоритетності обраних критеріїв.
3. Кінцеве визначення найкращої з альтернатив на основі інтегральних оцінок.

В дисертаційному дослідженні ми розглядали вибір оптимальної форми фінансового забезпечення (серед документарного акредитиву, документарного інкасо, банківської гарантії, банківського кредиту і міжнародного факторингу) за такими критеріями як час, ризиковість, інформаційна насиченість, розповсюдженість.

Отримані розрахунки, які наведені в табл. 3, дозволяють зробити висновок, що найбільш привабливою формою фінансового забезпечення розрахункових відносин відповідно до обраних критеріїв є міжнародний факторинг.

Таблиця 3

Розрахунок інтегральної оцінки форм фінансового забезпечення розрахункових відносин за обраними критеріями

Форми фінансового забезпечення	Час	Ризиковість	Інформаційна насиченість	Розповсюдженість	Інтегральна оцінка
Документарний акредитив	0,014	0,098	0,005	0,024	0,14
Документарне інкасо	0,125	0,011	0,039	0,004	0,18
Банківська гарантія	0,061	0,062	0,019	0,009	0,15
Банківський кредит	0,083	0,062	0,019	0,019	0,18
Міжнародний факторинг	0,201	0,062	0,082	0,002	0,35

Всі інші альтернативи мають приблизно рівні оцінки, що свідчить про майже однакові можливості щодо їх застосування, і на визначення найбільш прийнятної з них впливатимуть специфіка угоди, що фінансується, або інші,

невраховані в даному аналізі фактори, адже деякі форми фінансового забезпечення можуть виявитись недоступними або менш привабливими.

В більшості випадків основним фактором, що впливає на вибір тих чи інших форм фінансового забезпечення розрахункових відносин, є розмір витрат, які необхідно понести підприємству-учаснику ЗЕД в ході їх застосування.

Для визначення того, наскільки вигідним є їх застосування, необхідно провести розрахунок вартості кожної з них. Після цього можна скорегувати отримані суми на відповідну інтегральну оцінку. Розглянувши умовний приклад, коли необхідно провести фінансове забезпечення угоди на загальну суму 100000 дол. США зі строком виконання 90 днів, були отримані наступні результати (табл. 4).

Таблиця 4

Розрахунок ефективності використання різних форм фінансового забезпечення розрахункових відносин

Форми фінансового забезпечення	Розмір витрат, дол. США	Витрати до суми контракту, %
Документарний акредитив	710	0,71
Документарне інкасо	330	0,33
Банківська гарантія	260	0,26
Банківський кредит	3000	3,00
Міжнародний факторинг	4015	4,02

Як свідчать дані табл. 4, найменших витрат потребує банківська гарантія (260 дол. США), трохи більше – документарне інкасо (330 дол. США), а найбільших – міжнародний факторинг (4015 дол. США) та банківський кредит (3000 дол. США). На документарний акредитив доведеться витратити 710 дол. США.

Скоригована оцінка за вибраними формами фінансового забезпечення розрахункових відносин наведена в табл. 5.

Таблиця 5

Розрахунок скоригованої оцінки форм фінансового забезпечення розрахункових відносин

Форми фінансового забезпечення	Витрати до суми контракту, %	Інтегральна оцінка	Скоригована оцінка
Документарний акредитив	0,71	0,14	5,07
Документарне інкасо	0,33	0,18	1,83
Банківська гарантія	0,26	0,15	1,73
Банківський кредит	3,00	0,18	16,67
Міжнародний факторинг	4,02	0,35	11,49

Таким чином, за скоригованою оцінкою найбільш привабливою формою фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств виявилася банківська гарантія. Дещо поступається їй документарне інкасо. Банківський кредит та міжнародний факторинг, які потребують значних витрат на їх реалізацію, є найменш привабливими для підприємств-учасників ЗЕД.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової задачі, що виявляється в обґрунтуванні теоретичних та практичних засад фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. За результатами дисертаційного дослідження зроблені наступні висновки:

1. Посилення важливості експортно-імпоротної діяльності суб'єктів господарювання для економіки України в цілому встановлює нові вимоги до фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств, потребує підвищення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів та імпортерів, збільшення ефективності роботи з іноземними контрагентами.
2. Розрахункові відносини підприємств-учасників ЗЕД потребують належного фінансового забезпечення, яке може здійснюватися за рахунок самофінансування, кредитування, бюджетного фінансування, а також додаткового гарантійного забезпечення. Необхідність гарантійного забезпечення пов'язана з існуванням багатьох факторів ризику при проведенні ЗЕД, що й призводить до використання інструментів для їх запобігання або мінімізації.
3. Проведений аналіз фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств показав, що серед форм міжнародних розрахунків підприємства віддають перевагу акредитивам. Використання інкасо спостерігається в незначній кількості випадків. Серед форм кредитної підтримки перевага віддається банківському кредитуванню та комерційному кредиту. Використання міжнародного лізингу та факторингу проводиться в незначних обсягах.
4. Бюджетне фінансування розрахункових відносин в Україні майже не здійснюється, на ефективно діючі механізми державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності підприємства не можуть розраховувати.
5. Особлива роль у розрахункових відносинах відводиться захисту від ризиків, пов'язаних із діяльністю на світових ринках, що обумовлює необхідність додаткового гарантійного забезпечення цієї сфери. Як наслідок, в останні роки підвищується роль банківських гарантій, механізмів страхування фінансових ризиків, виникає потреба у застосуванні валютних деривативів.
6. У рамках тенденцій розвитку економіки, що намітилися в Україні, одними з найбільш актуальних і першочергових завдань для вітчизняних підприємств-учасників ЗЕД є: забезпечення належного фінансування їх діяльності, стиму-

лювання експортно-імпортних операцій та забезпечення додаткових гарантій при їх проведенні, які будуть проводитись з боку держави. Одним з можливих рішень є створення Національного агентства з кредитування експорту.

7. З метою реалізації потенціалу розвитку електронного бізнесу в Україні обґрунтовано механізм проведення міжнародних розрахунків із застосуванням електронних акредитивів. Це дозволить зменшити витрати та скоротити загальний час проведення розрахунків акредитивами.
8. В умовах невизначеності при проведенні експортно-імпортної діяльності на світових ринках перед її суб'єктами постає необхідність правильного вибору форми фінансового забезпечення розрахункових відносин для мінімізації ризиків проведення зовнішньоекономічних операцій та максимізації прибутку. З цієї метою запропоновано використання методики визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД на основі використання методу аналізу ієрархій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Пластун В.Л. Проблеми розробки економетричного моделювання процесів у грошово-кредитній сфері // Вісник Української академії банківської справи. – 2001. – № 2 (11). – С. 49-51, 0,3 друк. арк.
2. Пластун В.Л. Проблемні ланки кредитного моніторингу // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 5. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2002. – С. 204-210, 0,3 друк. арк.
3. Міщенко В.І., Пластун В.Л. Моніторинг позичок у сучасній банківській практиці України // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 8. – С. 9-14, 0,8 друк. арк. (особисто автору належить 0,4 друк. арк.).
4. Пластун В.Л. Факторинг в Україні: упущенные возможности финансового рынка // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 8. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2003. – С. 257-263, 0,3 друк. арк.
5. Пластун В.Л. Проблеми та тенденції розвитку систем електронних розрахунків на міжнародних ринках // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 1 (14). – С. 8-10, 0,3 друк. арк.
6. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Пластун В.Л. Особливості системи рейтингової оцінки корпоративних облігацій агентства Moody's // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 2 (15). – С. 8-13, 0,6 друк. арк. (особисто автору належить 0,2 друк. арк.).
7. Пластун В.Л. Обґрунтування схеми фінансування експортерів за рахунок структурізації їх грошових потоків // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 9. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – С. 232-239, 0,35 друк. арк.
8. Пластун В.Л., Домбровський В.С., Пластун О.Л. Необхідність створення Національного агентства з кредитування експорту з метою вдосконалення держа-

державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності підприємств // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2 (17). – С. 50-55, 0,6 друк. арк. (особисто автору належить 0,25 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Пластун В.Л. Фінансове забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. – Українська академія банківської справи Національного банку України, Суми, 2005.

У роботі досліджено теоретичні та практичні засади фінансового забезпечення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. Розглянуто значення зовнішньоекономічної діяльності для економіки України, сутність розрахункових відносин та необхідність їх фінансового забезпечення, а також форми фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД, проблеми організації фінансового забезпечення розрахункових відносин експортера та імпортера, роль кредитування як основної форми фінансової підтримки зовнішньоекономічної діяльності. Доведено необхідність застосування додаткового гарантійного забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД.

У роботі визначено напрямки вдосконалення фінансового забезпечення розрахункових відносин підприємств-учасників ЗЕД, зокрема, обґрунтовано необхідність створення Національного агентства з кредитування експорту і конкретизовано основні напрями його роботи з контрагентами з метою підвищення рівня державної фінансової, гарантійної та страхової підтримки зовнішньоекономічної діяльності підприємств; запропоновано механізм здійснення міжнародних розрахунків в умовах української практики з використанням електронних акредитивів; розроблено методику визначення оптимальної форми фінансового забезпечення розрахункових відносин експортерів та імпортерів на основі використання методу аналізу ієрархій.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, розрахункові відносини, фінансове забезпечення, форми міжнародних розрахунків, кредит, гарантія, страхування, ризик, валюта, електронний акредитив.

АННОТАЦИЯ

Пластун В.Л. Финансовое обеспечение расчетных отношений во внешнеэкономической деятельности предприятий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.04.01 – финансы, денежное обращение и кредит. – Украинская академия банковского дела Национального банка Украины, Сумы, 2005.

В работе исследованы теоретические и практические основы финансового обеспечения расчетных отношений во внешнеэкономической деятельности предприятий, проанализировано значение внешнеэкономической деятельности для экономики Украины, рассмотрена сущность расчетных отношений и необ-

ходимость их финансового обеспечения, в том числе дана классификация форм финансового обеспечения расчетных отношений предприятий-участников ВЭД.

На основе анализа современных подходов в определении сущности расчетов дано новое определение расчетных отношений в сфере внешнеэкономической деятельности предприятий.

В диссертационном исследовании уделено внимание основным формам международных расчетов, указано на особенности их использования, а также возможности финансового обеспечения.

Рассмотрены основные формы финансового обеспечения расчетных отношений предприятий-участников ВЭД, дана их авторская классификация.

В работе очерчены основные проблемы организации финансового обеспечения расчетных отношений экспортера и импортера, проведен анализ бюджетного финансирования внешнеэкономической деятельности предприятий, указано на отсутствие эффективных механизмов поддержки со стороны государства расчетных отношений предприятий-участников ВЭД.

Значительное внимание уделено направлениям кредитной поддержки расчетных отношений, проанализированы показатели кредитования банками внешнеэкономической деятельности предприятий, особенности международного лизинга, факторинга, форфейтинга, возможности и пути их применения в украинской практике.

Автором показана необходимость дополнительного гарантийного обеспечения, которая связана с высокой степенью риска расчетных отношений на международных рынках. Данная форма финансового обеспечения может быть реализована путем предоставления банковских гарантий, страхования финансовых рисков, использования валютных деривативов и валютных оговорок. При этом показана возрастающая роль банковских гарантий в финансовом обеспечении расчетных отношений, а также недостаточная активность страхового рынка при обеспечении защиты от финансовых рисков.

В диссертационном исследовании предложены направления по усовершенствованию финансового обеспечения расчетных отношений во внешнеэкономической деятельности предприятий.

Учитывая существующие тенденции развития экономики Украины, одной из наиболее важных проблем, которую необходимо решить, является обеспечение в достаточных объемах финансирования внешнеэкономической деятельности предприятий. В работе обоснована необходимость создания Национального агентства по кредитованию экспорта, которое должно взять на себя обязанности по непосредственной финансово-кредитной, а также гарантийной и страховой поддержке предприятий-участников ВЭД. В диссертации показано, какой должна быть организационная структура такого агентства, какие основные функции могут выполняться его структурными подразделениями, а также предложены механизмы взаимодействия между данным агентством и его основными контрагентами.

Исходя из преимуществ, которые дает аккредитивная форма расчетов, функций, которые она выполняет, и места, которое она занимает в расчетных отношениях предприятий-участников ВЭД, автором предложен механизм использования электронных аккредитивов в условиях украинской практики как перспективной формы международных расчетов. Их применение позволяет снизить стоимость обслуживания аккредитивов, упростить общую процедуру проведения расчетов, значительно сократить общее время, необходимое на их реализацию.

Разработанная в диссертационном исследовании методика определения оптимальной формы финансового обеспечения расчетных отношений экспортеров и импортеров на основе использования метода анализа иерархий позволяет предприятиям-участникам ВЭД принимать соответствующие решения о выборе финансового обеспечения в условиях неопределенности.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, расчетные отношения, финансовое обеспечение, формы международных расчетов, кредит, гарантия, страхование, риск, валюта, электронный аккредитив.

SUMMARY

Plastun V.L. The financial maintenance of settlement relations in foreign trade activities of the enterprises. – Manuscript.

The dissertation for a candidate of economic science degree in specialty 08.04.01 – finance, money turnover and credit. – Ukrainian Academy of Banking of National Bank of Ukraine, Sumy, 2005.

The dissertation researches theoretical and practical bases of financial maintenance of settlement relations in foreign trade activities of enterprises, the essence of settlement relations and, forms of their financial maintenance, necessity of their financial maintenance and also forms of the financial maintenance of settlement relations in foreign trade activities of enterprises, problem of organization of the financial maintenance of settlement relations of exporter and importer, role of crediting as basic form of financial maintenance of foreign trade activity, and also the necessity of application of the additional guarantee maintenance of settlement relations of enterprises-participants of foreign trade activities is well-proven.

The improvement directions of financial maintenance of settlement relations in foreign trade activities of the enterprises are determined, necessity of creation of National agency on crediting export in particular is proved and the basic directions of its work with contractors are concretized with the purpose of increase of a level of the state financial and guarantee support of foreign trade activities of the enterprises; the mechanism of realization of international payments in conditions of the Ukrainian practice with use of electronic letters of credit is offered; the technique of definition for the optimum form of financial maintenance of settlement relations of exporters and importers is developed on the basis of use of a method of the analysis of hierarchies.

Key words: foreign trade activities, settlement, relations, financial maintenance, forms of international payments, the credit, a guarantee, insurance, risk, currency, the electronic letter of credit.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
В.І. Міщенко

Підписано до друку 27.02.2006.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк. 0,9
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Інформаційно-видавничий відділ
Української академії банківської справи НБУ
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.